

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.27>**Євген Дурнов,**

докт. юрид. наук, доцент,

професор кафедри історії держави та права

Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФУНКЦІЙ ПРАВОРОЗУМІННЯ

У статті здійснено загальнотеоретичну характеристику поняття та видів функцій праворозуміння. Опрацьовано представлені у фаховій літературі підходи до визначення праворозуміння, його місця та ролі у правовій системі. Проаналізовано точки зору вчених-юристів стосовно сукупності та змісту функцій праворозуміння. З'ясовано, що право найчастіше характеризується як категорія, породжена суспільством, що досягла певного рівня розвитку, захищає суспільні інтереси, а тому в певному розумінні ця категорія стоїть над державою. Багатогранність права є загальною характерною рисою всіх сучасних концепцій права, що включають справедливість, мораль, гуманізм, систему соціальних цінностей тощо. Наголошено, що праворозуміння характеризується низкою ознак: 1) категоріально-пізнавальний характер, що відображає наукові та соціальні результати пізнання загальних закономірностей розвитку і функціонування права; 2) загальноправовий характер, що відображає зміст категорії знання про право, закономірності його становлення, розвитку та функціонування в суспільстві; 3) науковий характер, що припускає логічне й об'єктивно істинне дослідження праворозуміння; 4) теоретичний характер, що відображає функціонування категорії у процесі теоретичного пізнання; 5) інтегральний характер, який виражається в поєднанні діяльнісних (діахронних) і результативних (синхронних) елементів пізнання права. Зроблено висновок, що під функціями праворозуміння нами запропоновано розуміти основні напрями дії цілеспрямованого пізнання і сприйняття сутності та змісту права як особливого соціокультурного явища на суспільні відносини, що визначаються його призначенням в житті людини, суспільства та держави. Функції праворозуміння відображають найістотніші, головні ознаки, походять із його природи та спрямовані на здійснення особливого призначення, яке розуміння права здійснює у правовій системі. До системи функцій сучасного праворозуміння належать світоглядна, онтологічна, евристична, аксіологічна, методологічна, прогностична функції, детальна характеристика яких буде предметом наступних наукових пошуків.

Ключові слова: право, праворозуміння, функції праворозуміння, види функцій праворозуміння, система функцій праворозуміння.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасної юриспруденції, як і багато десятиліть поспіль, залишається проблема праворозуміння, або, інакше кажучи, розуміння й інтерпретації сутності, природи та значення права. Проблему розуміння права без перебільшення можна віднести до вічних. Сотні й тисячі років мислителі різних народів – філософи, соціологи, правознавці – намагалися її вирішити. Вона була об'єктом гострих дискусій з часів греко-римського періоду. Нині ця проблема перебуває в центрі обговорення громадськості та наукової спільноти, залишається центральною для юриспруденції й активно дискутується науковцями. Зрозуміло, що право як явище соціальної дійсності потребує тлумачення, роз'яснення не тільки відповідно до окремих шкіл або напрямів його вивчення, але й з багатьох інших позицій, точок відліку тощо. Не останнє місце в інтерпретаційному виявленні сутності права як складного соціокультурного феномена належить практичним вимірам і підходам.

Право є настільки унікальним, багатовимірним і суспільно важливим явищем, що впродовж тривалого часу його існування науковий інтерес до нього не лише не зникає, а навіть зростає. Адже право нового тисячоліття набуває нових, принципово відмінних рис, які зумовлюються глобалізаційними змінами, що породжує необхідність забезпечення правопорядку, збереження і зміцнення фундаментальних юридичних цінностей, максимальне використання всього розмаїття юридичної культури, всіх набутих людством досягнень у сфері юридичних гарантій і правових засобів, юридичних механізмів і конструкцій, що забезпечують реалізацію правових ідеалів і цінностей [1, с. 25].

Незважаючи на підвищену увагу до проблеми праворозуміння у вітчизняному (та й пострадянському загалом) правознавстві, що має у своїй основі об'єктивні підстави, чимало питань, пов'язаних із цією проблемою, залишаються належним чином не з'ясованими [2, с. 13]. Серед них передусім

питання щодо функціонального призначення праворозуміння.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження поняття та різновидів функцій праворозуміння, що становить мету цієї наукової розвідки.

Для її досягнення пропонується вирішити такі завдання: по-перше, охарактеризувати представлені у фаховій літературі підходи до визначення праворозуміння, його місця та ролі у правовій системі; по-друге, проаналізувати точки зору вчених-юристів стосовно сукупності та змісту функцій праворозуміння; по-третє, запропонувати власну дефініцію функцій праворозуміння та окреслити систему видів останніх. Теоретико-методологічну основу наукового пошуку становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: С. І. Алаїс, Є. В. Білозьорова, С. Д. Гусарева, Н. Д. Железної, А. А. Козловського, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, Ю. В. Кривицького, А. М. Кучука, Г. Ю. Лук'янової, Б. В. Малишева, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, А. В. Скоробогатова, Т. І. Тарахонич, О. Д. Тихомирова, К. О. Шелестова та ін.

Виклад основного матеріалу. Центральне місце в поняттєвому апараті юридичної науки посідають категорії «право» та «праворозуміння». У сучасній науці часто виявляється міждисциплінарний характер багатьох досліджень, спрямованих на вивчення різних об'єктів. Праворозуміння є об'єктом, який одночасно входить у сферу досліджень філософії права і теорії права, що пояснюється багатогранністю і складністю права як об'єкта наукового пізнання [3, с. 8, 17]. Проблема праворозуміння надзвичайно важлива як на доктринальному рівні, так і для юридичної практики. Від вирішення цього питання залежить повнота та всебічність наукового аналізу в оцінці сутності права, його природи, джерел, механізмів і закономірностей дії [4, с. 152].

Проблематика праворозуміння є досить актуальною в наш час, тому що надзвичайна увага, що приділяється розвитку права, а також той підхід, за яким здійснюється його вивчення спеціалістами різних сфер знань, зумовлені особливою соціальною роллю права в житті кожної окремої людини та суспільства в цілому. Стосовно суспільства та громадян право виконує різні функції. Воно слугує охороні та забезпеченню інтересів людини, охороні та розвитку суспільних відносин. Право моделює бажані й вигідні громадянам демократичного суспільства суспільні відносини, що сприяють

удосконаленню та подальшому його розвитку. У цьому розумінні право – інструмент організації життя людей та їх взаємин один з одним у найважливіших їх проявах, обов'язковий атрибут суспільного життя в будь-якій країні, засіб вирішення проблем і завдань, що стоять перед суспільством. Роль права постійно зростає в умовах становлення демократичної, соціальної, правової держави.

Кожна історична епоха виробляла своє розуміння права. Серед багатьох наукових поглядів на право, починаючи з давніх часів і до новітнього часу, особливо привертає увагу низка основних напрямів вчень про право, що склалися історично і здійснюють помітний вплив на розвиток правової думки, пізнання і пояснення права як особливого цілісного явища духовного життя суспільства. Важливою рисою, що характеризує різноманітні сучасні концепції права, є забезпечення зв'язку між державою і правом. Аналіз праць представників різних напрямів дає підставу дійти висновку, що право здебільшого розглядається ними як явище самостійне, яке існує автономно щодо держави. Право найчастіше характеризується як категорія, породжена суспільством, що досягла певного рівня розвитку, захищає суспільні інтереси, а тому в певному розумінні ця категорія стоїть над державою. Багатогранність права є загальною характерною рисою всіх сучасних концепцій права, що включають справедливість, мораль, гуманізм, систему соціальних цінностей тощо.

Роль праворозуміння в суспільному житті розкривається через притаманні йому функції. Категорія «функція» є однією з центральних категорій теоретичної науки, за допомогою якої в науковій літературі розглядаються питання сутності, соціального призначення явищ, висвітлюється спрямованість їхнього впливу. У філософії інтерес до категорії «функція» зростає з поширенням у різних галузях науки функціональних методів дослідження. Функція – це філософська категорія, яка виражає призначення певного елемента в межах цілого. Загалом функція висвітлює всі існуючі взаємовідносини та забезпечує їх динаміку. Функціональний аспект завжди наявний у характеристиці таких глобальних явищ як право, держава, правова система, політична система суспільства, а також під час висвітлення інших явищ, таких як апарат держави, орган державної влади, юридична відповідальність та ін. Без функціонального аспекту система уявлень стосовно об'єкта вивчення була б не такою яскравою, повноцінною, а, навпаки, збіднілою й урізаною. У теорії держави та права питання функції висвітлюється, як

правило, через поняття основних напрямів, що в цілому відображає стан і рівень наукових уявлень стосовно пізнання соціальної ролі, функціонального призначення того чи іншого правового явища [5, с. 125].

В юридичній шеститомній енциклопедії стверджується, що праворозуміння – це усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин і концепцій. Праворозуміння є формою пізнання сутності та ролі права в регулюванні суспільних відносин. Воно засноване на науковому обґрунтуванні юридичних явищ, належній правовій культурі та правосвідомості громадян. Формуванню правосвідомості сприяють також різні види тлумачення права в тому числі конституційними судами. Праворозумінню, як складному явищу, властиві такі підходи до пізнання права: нормативний, генетичний, системний, соціологічний, функціональний, аксіологічний, психологічний тощо. Провідне місце серед них займає гуманістичне розуміння права як соціальної цінності й одного з найважливіших надбань цивілізації [6, с. 48].

У свою чергу А. М. Колодій та О. А. Колодій не погоджуються з наведеним вище визначенням праворозуміння та пропонують власне, згідно з яким праворозуміння – це усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, правової політики та юридичної практики всіма соціальними суб'єктами щодо визначення місця і ролі права в суспільному соціальному житті, сутності в регулюванні та охороні суспільних відносин, власного ставлення до його існування, реалізації та реформування, перспектив запровадження тієї чи іншої моделі та її адаптування до умов національного розвитку [7, с. 17].

На думку С. І. Алаїс, праворозуміння є виразом різноманітних поглядів, суджень і оцінок – підходів щодо пізнання сутності права у вигляді окремих правових концепцій [8, с. 1]. Праворозуміння – наукова категорія, яка відображає результат процесу пізнання сутності права. Сутністю права є внутрішня цілісність усіх його багатоманітних якостей (властивостей). Пізнання права – оволодіння ними, їх розкриття [8, с. 7]. Праворозуміння може розглядатися як інтелектуальна діяльність людини (суб'єкта праворозуміння), спрямована на пізнання права (об'єкта праворозуміння), та як елемент пізнавально-правової діяльності, що приводить до розуміння змісту права (зміст праворозуміння) [3, с. 9]. Праворозуміння взагалі й домінуюче праворозуміння зокрема є динамічними явищами і перебувають під впливом принципу соціального детермінізму, що відображає соціальну зумовленість їх змісту [3, с. 17].

Згідно з міркуваннями О. Ф. Скакун, розуміння права – це питання нашої правосвідомості, правового мислення, інтерпретації права. Розуміння права – плід правосвідомості певної епохи, суспільства, соціальної групи, особи, воно різноманітне та не зводиться до єдиного міркування, нехай досконалого, глибоко обґрунтованого [9, с. 16]. Праворозуміння (розуміння права), продовжує О. Ф. Скакун, це інтелектуальний процес осмислення права, певне його бачення, виражене в конкретних підходах (концепціях) про його сутність, призначення та функціонування [10, с. 226]. На переконання П. М. Рабіновича, праворозуміння – це відображення в людській свідомості за посередництвом поняття «право» (чи будь-яким іншим однозначним із ним словом або символом) того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта, або ж безпосередньо цих потреб. Інакше кажучи, це роз'яснення (інтерпретація) того, які саме зі згаданих явищ відображаються поняттям, позначеним словом «право» [11, с. 12].

Водночас А. М. Кучук зауважує, що європейська загальнотеоретична правнича наука не оперує таким поняттям, як «праворозуміння», хоча в її межах досліджується розуміння права, тому акцент переноситься на саме явище, а не на «механістичну схему»: суб'єкт пізнання – об'єкт пізнання – засоби пізнання – результат пізнання. Отже, і не йдеться про «наукову категорію», «цілеспрямовану діяльність», «результат пізнання» [12, с. 19]. Адже мета юриспруденції – радше пояснити природу права, ніж дати визначення якогось конкретного терміна. Право – складна соціальна практика, а філософська теорія права – це пояснення цієї практики, а не з'ясування чи пояснення семантичного змісту певного слова [13, с. 11]. Протилежну точку зору з цього приводу висловлює Б. В. Малишев, який зазначає, що визначення права – це свого роду квінтесенція певної системи праворозуміння, наявність якої є обов'язковою ознакою будь-якої наукової та практичної діяльності у сфері права. Дефініція права завжди виступає чітким критерієм для дотримання внутрішньої несуперечливості висловлених наукових позицій щодо правових явищ. Тому нівелювання гносеологічної ролі визначення права через його нібито апріорну недосконалість дорівнює твердженню про безперспективність спроб пізнати право, а отже, і про штучність і фіктивність усієї юридичної науки загалом [14, с. 171]. При цьому Б. В. Малишев доходить висновку, що у сфері праворозуміння накопичені настільки багаті традиції, що

складно очікувати відкриттів і революцій – максимум, на що можна розраховувати, – теоретично переконлива і практично спрямована комбінація з відомих ідей [14, с. 176].

Праворозуміння характеризується низкою ознак: 1) категоріально-пізнавальний характер, що відображає наукові та соціальні результати пізнання загальних закономірностей розвитку і функціонування права; 2) загальноправовий характер, що відображає зміст категорії знання про право, закономірності його становлення, розвитку та функціонування в суспільстві; 3) науковий характер, що припускає логічне й об'єктивно істинне дослідження праворозуміння; 4) теоретичний характер, що відображає функціонування категорії у процесі теоретичного пізнання; 5) інтегральний характер, який виражається в поєднанні діяльнісних (діахронних) і результативних (синхронних) елементів пізнання права [15, с. 205–206].

На основі аналізу сутності та змісту праворозуміння Н. Д. Желєзнова запропонувала систему функцій праворозуміння, визнаного та функціонуючого в певному суспільстві, яка включає: 1) функцію наукового обґрунтування права – саме в контексті розвитку логічно завершеного поняттєво-категоріального апарату мислиться розвиток правової науки, метою якої є повне відображення закономірностей розвитку свого предмета – права; 2) світоглядну функцію – її призначення бути основою зв'язку праворозуміння і прийнятої в суспільстві політики з урахуванням духовних традицій суспільства; в цьому відношенні ті чи інші уявлення про право стосуються світоглядних орієнтирів суспільного життя, стверджуючи або спростовуючи ті чи інші ідеї влади, інтереси соціальних груп, ідеологічні вчення або міфологеми, що панують у суспільстві; 3) утилітарну функцію – виявляється в систематизації правових цінностей, а також у перевірці об'єктивної істинності в контексті наявних способів пізнання правових пріоритетів (цінностей), які на певному етапі свого розвитку конкретно-історичне суспільство вважає необхідним поставити як фундамент побудови своєї правової системи й організації правопорядку; 4) евристичну функцію – слугує основою розвитку науки про право, досягнення нового рівня пізнання правової дійсності; в межах цієї функції праворозуміння та інші наукові категорії виступають засобом відкриття нових істин, руху до абсолютної істини шляхом виявлення нових закономірностей виникнення та розвитку права; 5) організаторську функцію – її виконання стає підґрунтям для вироблення наукових основ практичної юридичної

діяльності. Доктрина виступає важливим орієнтиром у ході правотворчості, правозастосування, побудови внутрішньодержавного правопорядку в цілому. У багатьох випадках доктрина виступає джерелом права, зумовлюючи найважливіші системоутворюючі принципи законодавства та іншої юридичної діяльності [16, с. 16].

На думку А. В. Скоробагатова, визначаючи загальний напрям правових досліджень у межах тієї чи іншої концепції, праворозуміння виконує низку функцій: а) гносеологічну – покликана описати закономірності розвитку права конкретного суспільства в діахронному і синхронному аспектах; б) методологічну – слугує підставою зв'язку праворозуміння і прийнятої в певному суспільстві правової політики з урахуванням духовних традицій суспільства; в) онтологічну – виявляється в систематизації правових цінностей, які на конкретному етапі розвитку визнаються підставою побудови правової системи й організації правопорядку, в перевірці цих цінностей на істинність; г) евристичну – слугує підставою розвитку науки про право, досягнення нового рівня пізнання правової реальності; д) організаторську – виступає підставою розробки наукових основ практичного функціонування правової реальності. Окреслені функції не тільки визначають значення категорії «праворозуміння» для аналізу правової реальності, а й дозволяють вести мову про її методологічне значення для формування панівного в суспільстві образу права. Незважаючи на кореляцію образу права і панівного типу правового мислення, інтерпретація цього образу пов'язана з цілою низкою загальних і локальних закономірностей і представлена безліччю правових доктрин [15, с. 206].

Праворозуміння як юридична категорія володіє власним об'єктом і змістом, що визначає її функція та місце у правовій системі. Уявленню про право, що сформувалося в межах доктринального праворозуміння, відповідає найбільш високий рівень правової рефлексії, який не тільки сприяє розвитку науки, а й визначає загальний характер професійного, а також значною мірою буденного розуміння права, тобто визначає характер функціонування правової реальності.

У контексті осмислення праворозуміння як світоглядного та методологічного фундаменту правової реформи Ю. В. Кривицький виокремлює такі функції праворозуміння: 1) світоглядну – праворозуміння є сукупністю ідей, концепцій, поглядів, які дають уявлення про сутність і зміст права, його функціонування та призначення в житті людини, суспільства та держави; 2) аксіоло-

гічну – виявляється в систематизації правових цінностей, перевірці їх об'єктивної істинності в контексті існуючих способів пізнання; 3) евристичну – полягає в тому, що праворозуміння слугує основою розвитку науки про право, досягнення нового рівня пізнання правової дійсності, зокрема природи правової реформи; 4) організаторську – праворозуміння виступає підґрунтям для вироблення основ практичної юридичної діяльності, забезпечення правопорядку, проведення правової реформи; 5) прогностичну – праворозуміння передбачає усвідомлення не лише фактичної правової дійсності, а й правових моделей майбутнього в контексті їх реформування [17, с. 27].

Висновки

На підставі проаналізованого вище можна стверджувати, що пізнавальний аспект праворозуміння зводиться до виконання ним низки функцій. Під функціями праворозуміння нами запропоновано розуміти основні напрями дії цілеспрямованого пізнання і сприйняття сутності та змісту права як особливого соціокультурного явища на суспільні відносини, що визначаються його призначенням в житті людини, суспільства та держави. Функції праворозуміння відображають найістотніші, головні ознаки, походять із його природи та спрямовані на здійснення особливого призначення, яке розуміння права здійснює у правовій системі. До системи функцій сучасного праворозуміння належать світоглядна, гносеологічна, онтологічна, евристична, аксіологічна, методологічна, прогностична функції, детальна характеристика яких буде предметом наступних наукових пошуків.

Список використаних джерел:

1. Письменна О. П. Праксеологія праворозуміння в різних умовах суспільного буття. *Право та державне управління*. 2018. № 1. Т. 2. С. 25–29.
2. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
3. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса, 2010. 22 с.

4. Тарахонич Т. І. Сучасні підходи до праворозуміння. *Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики*. 2011. Вип. 2. С. 149–153.

5. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

6. Шемшученко Ю. С. Праворозуміння. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 5 : П – С. 2003. С. 48–49.

7. Колодій А., Колодій О. Праворозуміння: теорія, політика, практика. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2010. № 3 (62). С. 12–18.

8. Алаїс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.

9. Скакун О. Ф. Динаміка методологічних підходів к праву. *Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти* : матеріали XII історико-правової конф. (м. Чернівці, 20 – 22 трав. 2005 р.). Чернівці : Рута, 2005. С. 16–27.

10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 4-те вид. допов. і перероб. Київ : Алєрта, 2014. 524 с.

11. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 10-е вид., допов. Львів : Край, 2008. 224 с.

12. Кучук А. М. Праворозуміння (розуміння права): гносеологічні застороги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 18–20.

13. Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена ; пер. з англ. П. Таращук. Київ : Основи, 2007. 1256 с.

14. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія. Київ : Дакор, 2012. 364 с.

15. Скоробогатов А. Праворозуміння: поняття і типологія. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 204–210.

16. Железна Н. Д. Правопонимание и судебная практика : теоретические проблемы взаимодействия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2001. 31 с.

17. Кривицький Ю. В. Праворозуміння як світоглядний і методологічний фундамент правової реформи. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 25–30.

Yevhen Durnov. Concept and types of the functions of legal consciousness

The article provides a general theoretical description of the concept and types of functions of the understanding of law. Approaches to the definition of the understanding of law, its place and role in the legal system are presented in the professional literature. The views of legal scholars on the totality and content of the functions of the understanding of law are analyzed. It has been found that law is most often characterized as a category generated by a society that has reached a certain level of development, protects public interests, and therefore, in a sense, this category is above the state. The multifaceted nature of law is a common feature of all modern concepts of law, including justice, morality, humanism, the system of social values and so on. It is emphasized that legal understanding is characterized by a number of features: 1) categorical-cognitive nature, which reflects the scientific and social results of knowledge of the general laws of development and functioning of law; 2) common law, which reflects as the content of the category

of knowledge about law, the laws of its formation, development and functioning in society; 3) scientific nature, which involves a logical and objectively true study of legal understanding; 4) theoretical nature, reflecting the functioning of the category in the process of theoretical cognition; 5) integral character, which is expressed in a combination of activity (diachronic) and effective (synchronous) elements of knowledge of law. It is concluded that under the functions of legal understanding we propose to understand the main directions of purposeful knowledge and perception of the essence and content of law as a special socio-cultural phenomenon on social relations, determined by its purpose in human life, society and state. The functions of legal understanding reflect the most important, main features, originate from its nature and are aimed at the implementation of a special purpose, which the understanding of law carries out in the legal system. The system of functions of modern legal understanding includes ideological, epistemological, ontological, heuristic, axiological, methodological, prognostic functions, the detailed characteristics of which will be the subject of subsequent scientific research.

Key words: law, understanding of law, functions of the understanding of law, types of functions of the understanding of law, system of functions of the understanding of law.